

ՀԱՆԴԻՍ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ

ԺԱՆ ՏԻԷՍԼԱՖՈՒԱ ՏԻԿՆՈՋ

ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

(Տէս Հատոր ԽԲ. Էջ 361):

Ե

Քաղղիացի կնոք մը գծապտուրեան ժանորոշ-
րիւնք. — Պարսկական տրագույցն. — Եւք 'ի
Դաւրիթէ. — Ուխտագնացք 'ի Մէշէտ Խորա-
սանի. — Կին մանկաւիկ մը. — Միակեհ. —
Օրիորդի դղեկին վեպն. — Տոխտարե - Բոյ:

19 Ապրիլ, օր Զատիկի. — Մեծ հան-
դէս էր այսօր յամենայն հիւպատա-
րանս: Յետ ընդունելութեանց՝ գաղ-
ղիական զօշազարդ պատշգամբն վը-
րայ ելայ, քիչ մը հանգչելու համար:
Արեւն իր վերջին ճառագայթներով էր
լուսաւորէր Զոպէիտի ստանն. բոլոր
քաղաքն բոցավառեալ կ'երևէր: Այս
տեսարանաւ զմայլած ատեն՝ յան-
կարծ նուազ ձայն մը կանչեց զիս.
« Սահէպ, ըսաւ մեղմով՝ մերձաւոր
տան քաղղէացի կին մի, սրղ գեղեց-
կութեան համբանն է իր ցեղին տիպար
լինելն արդէն ծանօթ էր ինձ. ցըցուր
ինձ ամէն առաւօտ պատշգամբն վրայ
հանած նկարքդ »: Ոչ երբեք մտքէս
անցեր էր թէ գիշերոյ ժամանակ հա-
նած նկարս այսպէս անմեղաբոր հե-
տադրուած էին: Ողջունցի հետս
խօսողը և հրաւիրեցի զինքն լուսա-
նկար դործւոյս առջևը գալու. հաւա-
նեցաւ. դործին ալ իսկոյն պատրաստ
էր, բայց օրն խոնարհելով՝ անհնարին
եղաւ լուսազրել: Այն ատեն փութա-
ցայ էրիկս կանչելու իր մատիտներով
հանգերձ, գուցէ վաղը չբնաղ Ռաքին
նայնպիսի յօժարութիւն չկարենայ ցու-

ցանել: Ծնօտն ու մինչև 'ի ռնգունս
ծածկող քօղն քիչ մը շտկելէ վերջը,
արիարար կեցաւ, ուսոց վրայ ձգեց իր
լաթեղէնքը, և քանի մի վայրկեան ար-
ձանացած անշարժ մնաց: Իր սեւաւ աչ-
կունքն չարածնութեամբ լի են. քա-
ռակուսի քիթն՝ գծագրութեան կորո-
վութիւն մը տուած է, յոր ոչ ինչ
նուազ կ'ազդեն նուրբ շրթունքն ևս ի-
րենց ձևովն և թխազոյն կարմիր գու-
նովն: Կերպարանաց յայտարար բնա-
դրողն է՝ 'ի բերանոյն 'ի քիթն միջան-
կեալ մեծ հեռաւորութիւնն: Քաղղէա-
ցին դրած է գլխոյն վրայ ճենացի կար-
միագոյն շղարշ մը, որ գազաթան չուրջ
խոշոր հանգուցով մը հաստատուած է,
գունդ մը ձևացընելով ճակտին վրայ:
Սեւաւ մետաքսով ժապաւինաղարդ գա-
լեմքաւ (ստղգ պարսկական նկարէն
կուս) կապայ մը զգեցած է, որ լայն-
արձակ քոյեձայի մը ներքուստ կ'ե-
րեւի, և 'ի սպառն կանացի կերպարանքն
կը ծածկէ:

Երբոր ճրագի լուսով գծագրեալ
գէւքն լմեցաւ, մէկէն ձեռքն առաւ
Ռաքին. և իր գծագրութեան տարրա-
կան ծանօթութեանց 'ի նշան՝ 'ի սկըզ-
բան զլուխ վար բռնած նայեցաւ. յե-
տոյ մեծապէս շնորհակալ եղաւ, երեսը
խնամով ծածկեց ու հեռացաւ:

20 Ապրիլ. — Երեկ Հաճին՝ կարա-
ւանապետն՝ մեր աղխը նայելու եկաւ,
արժուի աչքը զննելով թէ քանի ջո-
րիք հարկաւոր էին մեր բեռինքը կրե-

լու համար: Ուղի երեւելու ժամանակն որոշելու համար, պէտք է օրացուցին պատուէլքն ըստ պատշաճի ուղևորայմ հանդիպընդել: Օրացոյցն պատգամ մ'է որ ամէն ծանր ու չնչին իրողութեան մէջ հաւասարապէս կը հարցուի. և ոչ երբեք աստղերն չկրտած՝ դործ մը կը սկսուի: Օր կայ որ ճանապարհորդելու յաջող է, և այլ՝ այցելութեան երթալու: շատ անգամ ժամն ալ կ'որոշուի: Դերձակ մը երբեք չի համարձակիր պատուիրեալ ժամանակէն դուրս չափն առնուլ, կտրածն ապահովապէս կը սխալի:

Հանդիպութիւնքն՝ անշուշտ՝ յաջողակ եղած են այսօր, որ չարվատարքն առաւօտանց կանուխ եկան հարցանելու մեղի՝ թէ արգեաք ուղևորելու պատրաստ ենք: մենք՝ այր պատասխանեցինք. անոր վրայ՝ ձիերն հալաւ, անյապաղ պիտի գան ըսին: Ես ալ միամտաբար հրացանս յուսս, մտրակ 'ի ձեռին՝ մէկէն հիւպատարանին դաւիթը կ'իջնեմ, անդ քանի մը վայրկեանէն ձի հանեմ կարծելով: Առաւօտեան ժամն վեց է. մինչև եօթն կը սպասեմ, բայց եկող չտեսնելով՝ դահլիճը կը վերադառնամ:

— Ի՞նչ կ'ընէք այդչափ կանուխ, զխանոց 'ի զուխ և հրացան յուս, կ'ըսէ ինձ հիւպատն:

— Ձիերն մէկէն պիտի դային: հալաւ, ըսին չարվատարք, ես ալ կարծես ցի թէ կանուխ պիտի մեկնիրք:

— Մի՛ փութաք, վրայ բերաւ Պ. Պեռնէ. հալաւ մինչև իրիկունն ալ կըրնայ հասկցուիլ, մեղի հետ նախաճաշելու պատրաստուեցէք: Եթէ կ'ուզէք կարաւանաւ հանգիստ ու զուարճալի ուղևորութիւն մ'ընել, պէտք է համբուրթեամք զինուիք, մինչև այն օրն՝ որ վարժիք զձեզ սպասեցընել տալու: Այս երկրիս մէջ ամենուն յարգանքն ու համակրութիւնն ստանալու համար, պէտք է իմաստութեամք՝ ժամանակին ագահ չցուցընել զձեզ: Միայն այն մարդիկն՝ որոց վրայ համարում չկայ՝ ժամերնին կը համրեն, իսկ բարձրաս.

տիճան և զիտնակտն անձիք՝ այնպիսի փտահուլթեամբ ու խելքով դործերնին կ'ընեն, որք միշտ հազար ու մէկ պարտաւոր ժամանակ ունին:

Կէս օրուան գրեթէ ժամն մէկ է. փողոցն՝ որ ընդհանրապէս միշտ խաղաղ է, յանկարծ անսովոր աղաղակաւ կը լեցուի: Այնտեղ (Վալաք Աստուծոյ), մեր բեռանց-և ծառայից համար պէտք եղած տասն ձիերն են: Տաճիկ ցեղն որ այնչափ հուշակաւոր է տեղւոյս մէջ՝ շատ խեղճ օրինակ մը կ'ընծայէ այս վտիտ ողորմելի անասնովքս: Տասն և ութ հանգոյց հեռի են 'ի Թէհրանէ. արգեաք պիտի կարենանք հասնիլ հոն այսպիսի գրաստներով: Վերջապէս ուղի կ'ինկնանք:

Քաղաքին դրան քով յանկարծ ինքզինքս զարմանքով առանձին գտայ բեռանցս և ծառայիցս հետ մէկտեղ. աչքերս 'ի զուր միւս ուղեկիցքը կը փնտռեմ, անոնք Մէշէտի լէզա իմա. մին գերեզմանին ուխտի գնացեր են:

— Գիշերով, ըսաւ Հաճին, որ մեղի հետ գնալով՝ պատուեց զմեզ, քաղաքէս երկու փարստիս հեռու գիւղի մը մէջ պիտի անցընենք. հոն է կարաւանին ընդհանուր ժողովատեղին, ուր պէտք է գիշերս ժողովինք, վասն զի վաճը առաւօտ արշալուսոյն՝ քսան և երկու աւուրց ուղևորութիւնն պիտի սկսինք, յորոց յետոյ՝ եթէ Աստուած կամենայ՝ Ապտիւլ Աղիմ Շահին ոսկեայ գմէթն պիտի նշմարենք:

— Եւ քանի՞ ժամ կը տևեն ձեր հանգոյցն, ըսի իրեն:

— Բարեկարգ և աղէկ առաջնորդութեամբ կարաւան մը, ինչպէս է իմ, ժամն՝ երեք քառօրդ փարսախ, և օրն՝ վեց կամ ութ հանգոյց կը կտրէ:

Փարսախն՝ որում յոյն մատենագիրն ենր փարսանդ (Պարսից քար) կ'ըսեն, գրեթէ վեց միոնի կը համապատասխանէ: Բառին նշանակութեան նայելով՝ կարծես թէ նաև յԱրևելս, ինչպէս 'ի Հռովմ, ճանապարհներն քարերով նշանակուած էին 'ի հնումն, որ ուղևորաց ուղւոյն երկարութիւնը ցու.

ղընելու կը ծառայէին: Թէպէտ այսօր քարինքս ալ չկան, բայց կարաւանքն մի և նոյն բնթաղքով և մի և նոյն ճանապարհէն երթալնուն համար, չար վատարքն ճիշտ կը գիտնան մէկ հանդոյցէ 'ի միւսն եղած հեռաւորութիւնն, զոր տեղ տեղ գտնազան պատահական առարկայիք կը նշանեն: Արքունական ուղոյն վրայ սխալմունքն անգգալի են, իսկ թէ որ երբեմն կըտրած ուղոյն հանգոյցն անհամեմատ երկարի, պատճառն՝ ձմեռ եղանակի մէջ անցնալի ճանապարհէն անհարթութիւնն է: Փոքրագոյն հեղեղն՝ որ 'ի մերձակայ լեռանց վար իջնէ, երկար շրջաններ բնել կու տայ երբեմն, մինչև որ հուն մը գտնուի, ընդ որ ծանրաբեռնեալ զրատաք կարենան անցնիլ:

Պատմիճ գեղն հասնելով ուղեցոյցն Չափար—խանէ (սուրհանդակաց սուն) տարին զմեզ, ուր Դաւրիժէ 'ի Թէհրան հաստատուած սուրհանդակաց փոփոխելու ձիերն կը գտնուին: Փառակուսի չէնքս շրջապատ մ'ունի, որոյ ներքսակողմն հողածածք ախոռներ շինուած են: Ամառ ժամանակ գտնութիւն չորս կողմն կը կապեն երկվարքը, պատին խորութեան մէջ փորուած մատններու առջև: Մտից դրան վրայ փոքր սենեակ մի կայ, որ չորս կողմէն բաց դռներէ կամ պատահաններէ կը լուսաւորուի: Ապակոյ տեղ փայտէ վանդակափեղիք են, որ թէպէտ հողմաց ազատ ընթացք կու տան, բայց խիտ առխտ լինելով բաւական են տնդոյշ հայեցուածն խափանելու: Ուրիշ չգտնուելուն համար՝ ստիպուած ենք այս հողմահար սենեակն առնուլ մեզի, որոյ անունն է պարս — խաւնէ, բարձր սենեակ:

Մինչդեռ մափրէքն դատարկուելու հետ են, ույց կ'եննամ գեղջւ վաճառատեղոյն, որ բաւականապէս հոծ է պէսպէս ընչիւք: Կը գտնուին անդանօր ոսկեթիղթով պատտասեալ ռուս կարմիր մոմեղէնք, Մարսիլիոյ չաքտոր, արմաւ և մածուն առաւելան հանդերձ, Դեռ կը շրջէինք՝ երեկոյացաւ օրն:

Բայց մեր փոյթը չէ, վասն զի կահներնիս պատրաստ է: Սենեկին մէջ կը զըտնուի սպիտակ փայտէ սեղան մը, յարգով լի պարիներ, որք առ այժմ գահոյից տեղ կը ծառայեն, մինչև որ անկողնոյ սկսին գործածուիլ. պատին մէջ փորուած խորշին մէջ զետեղուած են թէյ, աման մը, սամովար մը, աշտանակ մը և վերջապէս աղէկ կրակի մը վրայ կ'երգեն ծխեցող պոյտեր: Ուրախութեան չափ չկայ. սակայն տեղակիան բան ալ չկայ աշխարհիս վրայ. օրինաւոր հպարտութեանս իսկոյն ծանր փորձանք մը կը հանդիպի: Հոլմն երկկոյեան գէմ կը զովանայ, ծխհանն՝ ծխոյ մրրիկ մը ներս կը զարնէ, ճրտղը կը մարի. բարէսա՝ հիւսիսոյ հոլմն կը տիրանայ սենեկին: Խարխալելով կը յաղկովմ վերջապէս փայտեայ վանդակափեղէին տուջև վարարկու, առաձգական խէժէ հանդերձք և կրկնալք կախելու, հաստատելով զանոնք Դաւրիժու հիւպատին յանձնարարութեամբն գնուած գամբրով և մրճով. կ'օրհնեմ զինքն այժմ, իր ինծի տուած բարի խորհրդոյն համար:

24 Ապրիլ. — Արդարոյ քունն կը լինէի գիշերս, երբ Հաճիի ձայնն թնդաց յանկարծակի. « Ելէք, Սահէպ, կ'ըսէր, ամենքնիս պատրաստք ենք, երկայն է հանգոյցն, եթէ առաւօտը կանուխ քովար—խանէն թողունք, մեծ բան է եթէ յառաջ քան զգիշերս մնանք (տուն) կարենանք հասնել »: Ժաւրն մէկ է առաւօտեան. երկուքնիս էրիկս և ես համառօտիւ կը յարգարուինք. և որովհետեւ բայցօթիոյ բնակած ենք, խոհմութիւն համարեցանք մեր եղովատու սովորութիւնն դարձեալ 'ի գործ գնել, այսինքն է՝ հագուստով ննջել. մարմին, զլուխ և մանաւանդ աչքերնիս ընդարձակ կապերտով մը ծածկելով, զոր 'ի Դաւրէժ մեզի համար շինել տուինք, ըստ պարսկական նորաձեւութեան: Յետոյ զարմանալով մեր ծառայից զանդաղութեան վրայ՝ որով բռնեւերն կը զետեղէին, սկսայ յանդիմանել զիրենք:

— Ի՞նչ պիտի ընէք, այն երեք չորս ժամուց մէջ, զոր հոս պիտի անցընենք, կը պատասխանեն ինծի:

Այն ատեն՝ բայց քիչ մը ուշ՝ միտքս եկան Պ. Պեռնէի տուած խորհուրդքն, և հալա բառին նշանակութիւնն. բրած անմոռութեանս վրայ և ես համապետեալու համար՝ Չափար — խանէէ կ'ենեմ, ու կ'երթամ 'ի կարաւանատունն, ուր գրեթէ ամենայն ուղևորք իջևաներ են: Գալթիին կամարաց տակ առ 'ի կախ քանի մի ծխող ճրագաց լուսովն, կը տեսնեմ քողարկեալ կանայք, որ լացող տղայոց զգեստ կը հագցնեն. ծառայք ալ ուրիշ կողմ մը կրակ կը վառեն, թէյ և կամ նոյն աւուր պէտք եղած կերակուրը պատրաստելու համար: Այս ամբողջ բազմութիւնը ուշ ելած է Դաւրիթէն և գիշերոյ մաս մի ճանապարհորդած է, հետևաբար ուղի ինկնալու ամենին շտապ մը չունին: Զիւրն հանգարտ իրենց դարին կ'ուսնեն, չորեպանք իրենց ոչխարենի վերարկուաց մէջ պատատուած՝ այնչափ ժխոր կը հանեն խորդալով, որչափ տղայք՝ կանուխ ելնելէն վախցած: Դարձեալ բնակարանս կը դառնամ, ուր հանդիստ ժամանակ կ'ունենամ անճշգումեան օգտակարութեանց վրայ խորհելու:

Օրն ծագելու վրայ էր, հետզհետէ աղաղակք կը սկսին լսուիլ, չարվատարքն վերջապէս վեր կու գան մեր մափրէքն առնելու համար: Իննսուն ուղևորք ենք գրեթէ. արք, կանայք, տղայք, մսկայք և ծառայք, հանդերձ հարիւր և յիսուն ու աւելի բռնուաբարձ գրաստուք: Յառաջոյ կ'երթան զօրաւորագոյն ձիերն՝ Անտալուսիոյ Ղուրոց պէս զարդարուած, ամենայն մեծութեամբ զանգակներ կրելով վրանին. յորոց ոմանք վզէ կախուած՝ բոժոժներու չափ փողք են և արծաթի հնչաւան ձայն մը կը հանեն, ոմանք յիսուն հարիւրորդամէջր երկայն՝ անասնոց առ 'ի կող կախուած են և սառուար եղանակ մը կը զարնեն մայր եկեղեցւոյ մեծ զանգակի նման: Իրենց հըն-

չիւնն՝ կարաւանին մէկ ծայրէն 'ի միւսն կը լսուի, և ընթացից արագութիւնն կանոնաւորելու կը ծառայէ: Այդ խառնակ ձայնաբանութիւնն՝ ախորժալուր է երբ հեռացուի անկէց, և անոր արտաքոյ կարգի քաղցր ներդաշնակութիւնն երգեհոնաց կամ անտառաց աշնանային հողմոց ողբաձայն լալօնք կը յիշեցնեն:

Յետոյ կու դայ կարաւանին հոգևորական առաջնորդն. բարձրահասակ սլորած դիմք մուլայ մ'է, ռէյիսաց թխագոյն կապոյտ փաթթոցն անցուցած և գալէմբուր պնդնաւոր զոյցած: Իր երկվարին երկուստեք կախուած են պէտք եղած ամենայն կարասիքն. լուացման լական, գալիանի պարկ, սամուվար, կատսայք, և այլն. իսկ ինքն ծածկոյցայ և կապերտից գէզի մը վրայ նշուած՝ գրաստուն բարձրէն կարծես հաւասարապէս կ'արհամարհէ զմարդիկ և զանասուն: Ուղի ինկնալու ժամանակին կը սպասէի որ ուխտագնացութեան դրօշակը պարզէ, և Մէշէտի Ռէզա Իմամի հրաշագործութիւնք երգել տայ, որոյ գերեզմանին կը տանէր իր մարդահող հօտը. բայց երկու անհաւատիցս ներկայութիւնն իր և ուսնոյն սլալայիլով՝ այդպիսի բարեպաշտական դրօշէն հրաժարելու բացարձակ ստիպար է զինքն: Անոր վրէժը կ'առնէ կեղծ ու պատրուակեալ նաշուածք մի ձգելով 'ի մեզ, և ամէն անգամ որ իրեն կը մօտենանք՝ երեսը կը զարձնէ՝ զմեզ չբարկելու համար:

Մենք անոր ետեւէն կ'երթանք. չորս կողմերէն տասնուհինգ՝ և տասնուվեց տարեկան տղայոց խումբ մի կայ, որ առաջին մեծ ուղևորութիւն մ'ընելու համար՝ շատ ուրախութեան մէջ են: Ամէն վայրկեան իրենց նստած բռնանց կոյտէն վար կը զլարին, կ'ինկնան, բայց մէկու մը հոգը չէ. միթէ կարելի է որ ուխտագնացութեան առան մարդ մնասուի:

Չկանայս տանող շորուց երկուստեք՝ ցած արկղ մը կայ, յիսուն հարիւրորդամէջր երկայն ու քառասուն և հինգ

լայն, որ պարսկերէն գաձալէն կ'ըսուին։ Այս արկեղաց վրայ փայտէ չրջանակներ կան կանաչ պատառաւ ծածկուած, որ զկանաչ յանձրելոյ, յարան է մանաւանդ յանգղոյշ աչաց կը պաշտպանէ։ Այս եղական կառաց մէջ մանեմն շատ դիւրին բան չէ. սանդուխ մը յեցուցանել հարկ է եմնելու համար, և կանանց մոտեցնել վերջը սանդուխն կը հանուի, և գաձալէնին տակ կը կապուի մինչև 'ի յետագայ մանգէլ (տուն)։ Որչափ ալ երկար լինի հանգոյցն՝ պարսկուհիք երբեք ոտք չեն դնել դետին, այլ ծածկոցաց կոյտի մը վրայ նստած, մանաւանդ թէ կծկած՝ չորս կողմերին կը ժողովեն գալիսան, կերակրոյ պաշարք, ձի նստելու անկաւորող մանկունք և կաթնկեր տղայքն։

Տիկնանց գաձալէնի չորս կողմն կեցած են հինաւորաց ծեր սպասաւորքն և նախանձոտ էրիկքն։ Յետնոցս մին առ նուազն ութ կին ունի հսկելու, և ամենախիստ խղճիւ կը կատարէ սոյն փափուկ պաշտօնս. պէտք է մեծ անձ մը լինի, ծառայոց բազմութենէ և գաձալէնից ճոխութենէ դատելով։ Իր տիկինն և անոր մանկունքն տանող երկվարը՝ երկտասարդ պատանի մի կը վարէ, որոյ վարդ ու շուշան երեսն և վառվառն մտայնի հայեցուածն՝ աչքերս կը գրաւեն. անոր զլուին գերծած է և ոչխարենի մուշտակով անցուած կըր գտակ մի գրած է. զգեստն է բամբակով լեցուած գոլեձա մը, որ գօտւով մէջքը կուպած՝ բոլորչի վայելուչ կազմուած մը կ'երեցընէ։ Այս գեղեցիկ մանուկս մեծ ընտանութիւն ունի տիկնանց հետ, որոց ոչ ոք կարող է խօսք մի ուղղել. կ'երթայ, կու գայ, միշտ ուրախ և գուլարթ, մէկ գաձալէնէ 'ի միւսն բան կը տանի կը բերէ, իր ձայնովն յամբընթաց երկվարներ կը խրախուսէ, գալիան կը վառէ . . . և կը ծխէ։ Մարց առագաստից մէջ կէս խղճուած լացող տղայքն իր բազկաց մէջ կ'առնու կամ ուսոց վրայ կը գնէ տանելու համար, և գրեթէ բոլոր ուղիւն հետեակ կը քալէ չարխատարաց պէս։

Կը թողում որ կտրաւանն անցնի, և վերջապէս կը գտնեմ իմ ծառայքս վերջնիւնք մասին մէջ։

— Ո՛վ է ուրեմն այն մանկահասակ պատանին, որ առաջին գաձալէնի կը տանի. կը հարցընեմ անոնց միոյն։

— Բիչխետմէդ մ'է, կը պատասխանէ ինձ։ Աղան (տանուտէրն) իր իմաստութեամբն տեսնելով որ տիկնանց աղախնայքն առանց անպատեհութեան չեն կրնար ամէն հանգոյցներու արտաքին ծառայութիւնքն ընել, հետն առած է զօրաւոր արի քրդուհի մի, անոր զլուին գերծեր է և առնացի զգեստ մը զգեցուցեր է, որպէս զի առանց գայլմակղութեան բաց երեսքը կարենայ չրջիլ։ Ալի, այս է իրեն զբրուած անունն, տիկնանց՝ առ որս մարդ չի համարձակիր մօտենալ ամենայն ծառայութիւնքը կ'ընէ։

25 Ապրիլ. — Երէկ իրիկուն՝ ժամն չորսին, անապատ երկիր մի կտրելէն վերջը, փառաւորապէս մտանք 'ի Միւսնէհ, փոքր բայց խիստ հին քաղաք մը։ Միւսնէհ վիթխարի մուկներու տեղն է, որոց խածուածքն կրնայ մինչև երկու աւուր տենդ և նորատի տղայոց մահ պատճառել. այս միջատաց տուած վէրքը՝ երկար հանգոյցներու հոգնածութեամբն չուտով թունաւորուելով, ծանր հիւանդութիւններ պատճառած են 'ի կարաւանատունս՝ անկասկածաբար իջնանող օտարականաց։ Տեղացոյ հիւրասիրութիւնն չգորեց ապահովցընելու զմեզ մուկներէն, և աւելի ընտրեցիմք անգղիական հեռագրատուն երթալ բնակել, ուր երկու երկտասարդ Հայեր կը բնակէին։

Հազիւ թէ բեւիռքն ինցուցած էին, իմացուցին մեզ ֆէր-խիշտա (Աստուծոյ պատկերին) այցելութիւնն։ Այս անձըն ամենայնի գործակատարն է. անոր պաշտօնն է արդարութիւնն ուղղել, հարկ ժողովել և կուսակալաց զրկել թագաւորական բանակին տարեկան հաշիւն։ Կը մանէ 'ի դաւիթն, ըստ սովորութեան ամբոխ բազմութիւն մը հետն առած, ամենուն ձեռքն գալիա-

նը վառած, իրեն համար պատրաստած գարգի մը վրայ հրաւիրեցինք զինքը նստելու. ամբողջ բազմութիւնն անոր շուրջ կողմն կը կծկի, ընկերական դասակարգի աստիճանաւ:

— Ողջն ընդ ձեզ ձեր յարգութեան առողջութիւնն լաւ է, կը հարցնէ Աստուծոյ—պատկերն. ձեռքը սըռ տին վրայ դրած:

— Փառք Աստուծոյ, լաւ է. կը պատասխանէ Էրիկս:

— Ձեր յարգութեան առողջութիւնն լաւ է:

— Ձեր կարողութեամբն, շատ լաւ է, Ձեր յարգութեան առողջութիւնն ալ լաւ է:

— Ձեր յարգութիւնը քանի որ այս երկիրս մտեր է, շատ լաւ է, երկար առնէն է՝ որ գերինիդ կը փափաքէր իր մեծարանքն ընելու ձեր յարգութեանն:

— Օրհնեալ է Աստուած. ծառանդ պարտքն էր մանաւանդ առ ձեզ կանխելու:

— Մեծնապէս շնորհակալ եմ ձեր յարգութեանն. գերինիդ միշտ պատրաստ է զայն կանխելու:

Լուծեամբ մերթ ընդ մերթ ընդհատեալ ողջնաբա լմննալէն վերջը, Քէդ Խիւտա կը հարցնէ մեզ մեր ուղեորութեան նպատակն և ի՞նչ ազդէ լինելիս. և կը մեկնի աղօթելով առ Աստուած մեր թանկագին կենաց վրայ հսկելու:

Այս գործակատարիս պգեսն է ըս. պիտակ բամբակեայ տափատ մը. նոյն գունով կոճկալարդ վերարկու մը մէջքքն ամփոփուած, որոյ վրայ կը փայլի առիւծն և թագաւորական զինուց արքին: Իր կարճ փափախն՝ արքունեաց նորաձեւութեանց հակամիտելուն նշան է, վասն զի գեղջ բնակիչքս թիւրքմէն բարձրաձեւ փափախը կը գործածեն զեռ:

Հաճին՝ իր պանդուխտը կրցածին չափ քիչ շատ աղէկ տեղաւորելն վերջը, եկաւ իմացընելու մեզ գիշեր ժամա նակ՝ թէ կանանց խոնջութիւնն և մանաւանդ ձիոց աղմուշաղախ ճանապարհէն քաշած նեղութիւնն կը ստիպէր

զինքը օր մը կանգ առնլու ՚ի Միւսնէհ, — Աւելի աղէկ, պատասխանեց Էրիկս. ես յառաջ կ'երթամ, աւելի ժամանակ ՚ի Տօխդարէ-Քօլ կենալու համար:

— Անկարելի է, Սահէպ, կողմերս ապահով չեն. թերեւս ձիերս գողանան ձեզմէ:

— Հաճի, դարձայ ըսի այն ատեն. ցաւով կը տեսնեմ որ ամէն խօսքերուդ մէջ աւելի կենդանիներդ քան թէ ուղեւորները կը հոգաս. և սակայն մէկ և միայն հաւաստարարէս քու փոյթդ պիտի վայելէին: Վաղը առաւօտ արշալուսոյն՝ երեք ձի զրկէ մեզի, թէ որ գողանան՝ կը վճարեն:

— Ալլահ քերիպ (մեծ է Աստուած), միմեաց սրտոտ մարդն ու գնաց, թողլով որ ուղածնուս պէս շարժինք:

26 Ապրիլ. — Օրը ծագելու վրայ էր, միայնակ ելանք ՚ի Միւսնէհէ՝ Հայ ծառայով մը: Իրաւորքն կապուած են, լուսանկարի կաղմածնիս և երկու աւուր պաշար պայտուսկաց մէջ են. հրացանիս գնդակով լեցուն՝ թամբին առ ՚ի չեղ դրուած են, և երկու զոյգ ռէվօլվէր մեր դօտիէն կախուած են, Հրաձգութեան այսչափ պատրաստութիւն յուսամ որ վախընէ պիտի զաւաղակս եթէ Հաճիի ձիերը գողանալու համար ձակին:

Ուղեոյն ձախակողմն վաղեմի բերդի մ'աւերեալ որմունքն կը տեսնուին, որոց վրայ անշարժ կեցած են մերկապարանոց անպեղք. իսկ աջակողմն երկայն գիծ մը կայ ծաղկազուարճ պրտկատու ծառոց. վիթխարի կաղամախեաց մէջ՝ ճուռողելով կը վիտան գոյնգոյն փետրազարդ թռչուններ, ումանց գլուխն, ապին և թևոց ծայրքն՝ սևագոյն, իսկ թիկունքն և փորն՝ սակեգոյն դեղին. ոմանց ալ թևքն կապոյտ են, մարմինն ու թաթքն ճննացի վարդագոյն, սրունց՝ տեղացիք կապոյտ ճայք կ'ըսեն:

Ճախճախուտ մը՝ որոյ մէջ ծնգիւ չափ կ'ընկղմին մեր երիվարքն, կը հասցընէ զմեզ ՚ի կամուրջն Միւսնէհի:

Հինգ վեց ձախադէմ մարդիկ կ'առաջարկեն առաջնորդելու մեզի . սակայն մենք չնորհակալ էր լինինք, և Գաֆլան — Գուհ կամ Տիգրիսի լեռան կը սկսինք ելնել, հետեւինս բարի տէրվիլ մ'ունեցով, զոր անկարելի է մեզմէ հեռացնել: Ուզին բաւականապէս աղէկ կարծես մարդոց ձեռաց զօրծ է. ուղղաձիգ կողերու վրայ և կիրճերու քովէն կ'անցնէ զմեզ, յորս փոքր հեղեղատներ կ'ընթանան: Լեռն՝ երթալով վայրենիքերից մի կ'առնու. վերջապէս գէշ օդով այնպիսի դժուարամատոյց սար մը կը հասնինք, ուր Տաճիկք՝ երբ տեղւոյս տեսաքն էին, իրենց զօրքնն ասկէջ անցնելու համար՝ սարաւանդիս մէկ մօտ երկայն ճամբուն վերայ երկու կողմն քար ցնեկ տուին: Մեր երկվարքն կանգ կ'առնուն շունչ առնելու համար, ես ալ ատեն կ'ունենամ գեղեցիկ տեսարան մը վայելելու: Գաֆլան — Գուհ լերին ստորոտն՝ որ Ատրբայտականի և իրաքնն սահմանագիծն է, կը սկսին տարածուիլ Միանէհի դաշտադէպը դաշտավայրքն, որոց վրայ կ'իշխեն էլպուրկի ձիւնապատ գագաթներն:

Գարնանային գեղեցիկ արև մը, սարին միւս կողմն թողած ցրտաշունչ հողմայն յաջորդելով լեռանց շրջուցիչ սպիտակ գագաթանց և կրային ժայռից վրայէն՝ կ'անդադարձնէ իր ճառագայլքն: Զառ 'ի վայրին կէս ճամբուն վրայ Գիտիլու — Սու ձորոյն մէջ կը դիպեալ լիւ մը կ'երևնայ, որոյ գագաթաննեղ տափարակելու վրայ չէիք մի կայ, Տիգրիսէն — Բօլ (օրիորդի գլեակ) առնուամբ ծանօթ տեղոյս մէջ:

Վայրագ շինուածքիս կառուցումն խիստ հին է, կ'ըսեն՝ թէ Արտաշիր երկայնաձեռն (Յունաց Արտաշիսի) Ժամանակն շինուած է, ապառամք իշխանուհւոյ մը բանտի ծառայելու համար: Մեզի հետ ուղեկից տէրվիլն՝ կընձռեալ երեսօք, բայց զգայուն բնաւորութեան տէր մարդ մը, ուրիշ վէպ մը կը պատմէ:

« Թագաւոր մը չքնադադեղ դուռտը

մ'ունէր, բնաւորութիւնն քաղցր, հասակն նոճի, այդքն լուսնի, շրթուներն յակնթի, պարանոցն արծաթի, զնացքն փոսիանի, ձայնն սոխակի. մըշկահատ էր. կը շլացնէր զայս, կեանք կը ներշնչէր և կը հրապուրէր զսիրտս: Այս բամբիշն մարդկութենէ խորշելով՝ միտքը զրած էր փախել յաշխարհէ, եկեր է այս խորին միայնութեանս մէջ իր գեղեցկութիւնքը ծածկելու: Ոչ ճանապարհ, ոչ ուղի կար՝ որ այս արծուեաց բնոյն, ուր զգեական շինել տուած էր, միբձնեալու թողուր: Որ յանդուգն մահացուն կրնար այս անմատոյց ժայռին վրայ ելնելու համար ձակիլ:

« Եւ սակայն օր մը մոնկահատակ հովիւ մը, գեղեցիկ՝ Յովսեփայ պէս, տեսած լինելով զիյոսն՝ համարձակեր էր լերին սեպացեալ կողերց վրայ ելնել իր այծերովն, և սկսեր է երգել:

— Երկնաւոր հրեշտակ մը՝ աննման գեղեցկութեամբ այս երկրիս վրայ՝ երևեցաւ աչացս: Իր երեսքն եղան իմ աչացս դիպաւ (Մէքքէի ուղղութիւն). իմ զորքերս աշխարհքիս երջանկաց տուէ պիտի չլսուին. բայց յայտնեմ պիտի ցաւերս անոնց՝ որ իմ վշտացս ցաւակից են: Եթէ վայրի տատարակն լսէին հառաչներս՝ կու լային ինձի հետ. դու միայն անզգայ կը մնաս. պիտի չտղորմիս ցաւոցս: —

« Դիւիոյն 'ի սկզբան խիստ և անողոր, յետոյ կակղացաւ երգչին ձայնովն, որ Դաւթայն պէս մեզմ' ու քաղցր էր:

« Նորախայծ խաղողն թթու է. երկու երեք օր համբերէ՝ կ'անուշայ. կ'ուզեն սիրտդ մէկու մը չտալ. աչքերդ փակէ:

« Երբոր հեղեղատին ջուրն սկսաւ յորդել, մինչև արգելուլ հովուին գալ գլխոյին ոտքն երգելու, այն ատեն շինել տուաւ ձորոյն մէջ տեսած կամուրջնիդ. որոյ անունն մինչև ցայսօր Տիգրիսէն — Բօլ կ'ըսուի: Ի՞նչ բան կարող է երկու սիրելիքն յիրեբաց անջատել: Եւ ոչ յԱղեքսանդրէ կառուցեալ պարսպքն կրնան անոնց արգել գնել »:

— Ինչպիսի՜ հրաշալի օղխարհ մը տա-
րիբ՝ քու երեակայութեանդ ուշա-
դիրը, Տէրվիշ. բա՛ի պատմողին. Կիւ-
լիստանի վարդըն կը բուրեն 'ի շըր-
թանց քոց. Սատտի եւ Հոֆիդի նախ-
նեացդ պէս կը խօսիս: —

Օրիսրդի գղեակն աղէկ համբաւ չու-
նի կողմերու մէջ. երկար ատեն աւա-
զակաց հոչակաւոր ցեղին տպաստա-
նարանն եղած է: Այս սրիկայքս բոլո-
րովին հալածելու համար, Մեծն Աբաս
անոր բարձր պարիսպները քանդել տա-
լու ստիպուեցաւ: Յամին 1672 երբ
Շարաէն կ'ուզէր Ժէրէ այս կողմերս՝ առ-
դէն իսկ շատ աւերեալ էր զղեակս:
ասոր վաղեմի տեղաց յաջորդքն բարի
զեղապետը պէս կ'ապրին իրաք Աճէմիի
մէջ: Դժբաղդարար ուղեորաց հա-
մար, այն աւաղակքն յաջորդներ տնե-
ցան, եւ Պ. Պեռնիէ յանձնեց մեզ տա-
ւելուլ խոհեմութիւնն իս ֆաֆլան—ֆուհ
լեառն անցնելու ժամանակ: Վերջին
տարին երուս մէջ անգլիական սպայ մը՝
Պ. Պրով, թաղաւորի երեք սուրհան-
դակք եւ քանի մի պարսիկք վաճառա-
կանք՝ Միանէհի եւ Օրիսրդի կամրջաց
մէջ սպաննուեցան:

Ձէն 'ի ձեռին՝ կը բանանք լուսանը-
կար կաղամանիս:

Քսան եւ չորս մէղր բարձր՝ հաւկըթա-
ձե աղեղ մը՝ եր'ու կողմէն տասն եւ
եօթն մէղր բարձր կամարաց վրայ յե-
ցած՝ կը բարձրանայ գետոյն խոր չրոց
վրայ, որ տարւոյն վից ամիսն անհուն՝
անցանելի է: Կեղրունակն կամարին
ծայրն յիսուն եւ երկու հարիւրորդա-
մէղր բարձր արձանադրութիւն մի կայ
ոսկեգիր՝ կապոյտ կիտուածակերտ են
թակայի վրայ: Այս փաղփուն գոր-
դագիրս կամրջին հին կղմնտրաց հետ
սրանելի կերպով կը համաձայնի, եւ

միանդամայն վսեմ մեծութիւն մը կու-
տայ բովանդակ գործոյն, զոր կը բաղ-
մապատկեն շրջակայ վայրաց լեռանց
դօտիներն, թեքիս արձանադրութիւնս
կամրին շինութեան ստոյգ թուականն
իմացրէ, բայց զեան ուռճացած լի-
նելով պարսկերէն բնագիրը կարդալու
չափ մօտենալ անկարելի է մեզ, ոչոյն
իսկ աղէկ դիտակի մը միջոցով: Սա-
կայն նման շինուածոց հետ համեմա-
տելով՝ կրնանք իր հնութիւնն մինչեւ 'ի
կէս երկաւորասաներորդ դարու հանել:

Գրչերն կը վարէ զմեզ անտի՝ բռնա-
դատելով խեղճ գիւղ մ'իջկանելու, որ
փարսախ մը հեռու է կամրջէն: Կա-
բաւանք ոչ երբեք աստ կանդ կ'առ-
նուն, որով եւ ոչ իսկ կարաւանատուն
կայ հոս, եւ շատ նեղութիւն քաշեցինք
մինչեւ տեղ մը գտանք աղքատ գեղա-
ցոյ մը քով, միւս բնակիչքն չուզելով
աւանաւորուի անձինք տուններին ընդու-
նելու: Ընտանիքն խառն 'ի խուռն հա-
ւուց եւ աղանեաց հետ մէկտեղ կ'ապ-
րի. բնակեանայն այս կարեւոր հա-
ւեղինաց տեղն կը տրուի մեզի, կարեւ-
ը ոչն չափ յարմարելու է, վասն զի կամ
այս որջս եւ կամ բացօթեայ իջկանել
հարկ է ընտրել. օգն խիստ ցուրտ լի-
նելով՝ չի թաղուր մեզի ընտրութեան
վրայ տարակուսել:

28 Ապրիլ. — Երկու վերջին հան-
դոցքն շատ սոսժանելի եղան. այսօր ալ
տասն եւ երեք ժամ թամբի վրայ ան-
շարժ մնացինք. ուստի Ձէնճանի մօտե-
նալուն աւախութիւնն հաստարակաց
է. չարվատարքն կ'ուրախանան իրենց
ձիոց վարձուց երկրորդ մասն առնե-
լուն համար, իսկ ուղեորք՝ օր մը ամ-
բողջ պիտի հանդչին աստ եւ քաղաքին
գեղեցիկ վաճառատեղեաց մէջ իրենց
պաշարները պիտի հոգան:

Կը շարունակուի:

